

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi: Türkiye, İran ve Pakistan Ortaklığı

Ali Servet ÖNCÜ

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum

E-Mail: aliservetoncu@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5001-8514

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06.11.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 29.08.2021

ÖZ

ÖNCÜ, Ali Servet, **Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi: Türkiye, İran ve Pakistan Ortaklığı**, CTAD, Yıl 17, Sayı 34 (Güz 2021), s. 929-958.

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi, 1964 yılında birbirleriyle coğrafi olarak yan yana konumlanmış olan Türkiye, İran ve Pakistan arasında ekonomik, kültürel ve teknik ve dayanışmayı öngören bir birlikteliktir. Bu birliktelik sayesinde üç ülke Bağdat Paktı ve CENTO'dan sonra üçüncü kez bir araya gelmişlerdir. Bağdat Paktı ve CENTO'yu destekleyen ABD, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi'ne de sıcak bakmıştır. Üç ülke böyle bir ortaklık oluşturarak CENTO'da devam eden ittifak ilişkilerini daha da geliştirmeyi ve birlikte kalkınmayı amaçlamışlardır. Bu iş birliği aynı zamanda Asya kıtasındaki uluslararası örgütlerin ilk örneklerinden biridir. Oldukça iddialı ve istekli bir şekilde başlayan proje üç bağımsız ülkenin farklı siyasi ve ekonomik önceliklerinden dolayı istenilen seviyeye gelememiştir. Üç ülke arasında iş birliği çerçevesinde yapılan onlarca toplantıdan net sonuçlar çıkmamış, yapılması planlanan birçok ortak yatırım kâğıt üzerinde kalmıştır. 1976 yılında imzalanan ve 1977'de

Tahran'da onaylanan İzmir Anlaşması ile proje tekrar canlandırılmak istenmiş ve iş birliğinin bir örgüt çatısı altında devam etmesine karar verilerek Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Fakat bu çaba da özellikle İran'da 1979 yılında yaşanan rejim değişikliği ve iş birliğinde 1964'ten beri devam eden sorunlardan dolayı sonuçsuz kalmış, örgüt 1985 yılından itibaren yoluna Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ismiyle devam etmiştir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı süreç içerisinde üye sayısını artırarak günümüze kadar gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Pakistan, İş birliği, Kalkınma.

ABSTRACT

ÖNCÜ, Ali Servet, **The Project of Regional Cooperation for Development: Turkey, Iran and Pakistan Partnership**, CTAD, Year 17, Issue 34 (Fall 2021), pp. 929-958.

Regional Cooperation for Development Project is an initiative stipulating an economic and cultural solidarity established in 1964 among Turkey, Iran and Pakistan, which are adjacent to each other. Thanks to this union, the three countries have come together for the third time after the Baghdad Pact and CENTO. Supporting the Baghdad Pact and CENTO, the USA also welcomed the Regional Cooperation for Development. Owing to this cooperation, three countries were aimed at enhancing their alliance relationships, which were ongoing at CENTO, more and developing together. This collaboration is also one of the first examples of international organizations in the Asia continent. Being started in a highly assertive and enthusiastic manner, the project could not reach to the desired level due to different political and economic priorities of these three independent countries. Therefore, tens of meetings held within framework of this cooperation among three countries did not give certain results and numerous co-investments, which were planned to be made, remained on paper. This cooperation was intended to be revived with Izmir Agreement concluded in 1976 and approved in 1977 in Tehran and continuation of this cooperation under an organizational roof was decided and the Organization of Regional Cooperation for Development was founded. However, this effort was inconclusive, especially due to the regime change in Iran in 1979 and the ongoing problems in cooperation since 1964. The organization has proceeded on its way with name of Economic Cooperation Organization as from 1985. Economic Cooperation Organization has reached today by increasing the number of members in the process.

Keywords: Turkey, Iran, Pakistan, Cooperation, Development.

Giriş

Türkiye, kendisi gibi *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)* üyesi olan Yunanistan ve sosyalizmle yönetilmesine rağmen bir süredir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin kontrolünden çıkmış olan Yugoslavya ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin SSCB'ye karşı oluşturmak istediği “Kuzey Kuşağı” projesi çerçevesinde 9 Ağustos 1954 tarihinde Balkan İttifakını imzalamıştı¹ SSCB, Sosyalizm ideolojisinin topraklarında gelişip komünizme evrilmesi ve ancak olgunlaştıktan sonra diğer ülkelere ihracı politikası olan “Tek Ülkede Sosyalizm” ilkesini II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir kenara bırakıp Balkanlar ve Doğu Avrupa'yı komünistleştirme çabasına girip bu bağlamda Yugoslavya'yı da etki sahası altına almak istemiş fakat Yugoslavya lideri Tito buna izin vermemişti.. SSCB, Yugoslavya'yı komünizmle yönetilen ülkelerin ideolojik birliğini simgelemek üzere 1947 yılında kurulmuş olan *Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu'ndan (Kominform)* 28 Haziran 1948'de çıkarmıştı.²

1950'li yılların ortalarında ABD, Ortadoğu'da içinde yine Türkiye'nin bulunduğu bir örgüt daha kurmak istiyordu. Fakat Mısır lideri Cemal Abdünnasır'ın batı dünyası ile yaşadığı sorunlar ve Arap-İsrail gerginliği bu projenin önündeki en önemli engellerdi. Bu proje, Türkiye ve Irak'ın işbirliği ile gerçekleşme yoluna girmiş, 24 Şubat 1955 tarihinde iki ülke arasında imzalanan ve güvenlik ve savunma konularında dayanışmayı esas alan “Karşılıklı İşbirliği Antlaşması” ile kurulmuş olan *Bağdat Paketi*'na, 4 Nisan 1955 tarihinde İngiltere de katılmıştı.³ Keşmir meselesi sebebiyle ABD ve İngiltere'nin desteğini uman Pakistan'ın da 23 Eylül 1955 tarihinde katılımıyla örgüt, bir anlamda Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü ve *Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü'nü (SEATO)* birleştiren bir yapı haline gelmiş, pakta 3 Kasım 1955 tarihinde ise İran üye olmuştu.⁴ ABD, üye devletlere askeri, ekonomik ve teknik yardımda bulunma sözü verirken, Mısır bölgesel güç olma emellerine karşı bir darbe olarak gördüğü pakta karşı çıkmıştır.⁵

Irak'ta 14 Temmuz 1958 tarihinde gerçekleşen darbe ile General Abdülkerim Kasım ve General Abdüsselam Arif ülkede kontrolü ele

¹ Serdar Sakin-Mustafa Salep, *Balkanlar'da Güvenlik Arzusu Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paketi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s. 205, Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2010, s. 942.

² Cem Karadeli, “Soğuk Savaşın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, Mayıs 2020, s. 46, Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 18. Baskı, İstanbul, 2012, s. 547-549, Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, 17. Baskı, Ankara, 2008, s. 238-240.

³ Uçarol, *age.*, s. 903.

⁴ *age.*, s. 944.

⁵ *age.*, s. 943.

geçirmişlerdir.⁶ Darbe Bağdat Paktı'nın da sonu olmuş, Ortadoğu'da ABD ekseninden kopan Irak, 24 Mart 1959'da askeri ve saldırgan bir oluşuma üye olmanın, tarafsız politikaları ile bağdaşmayacağı gerekçesiyle Bağdat Paktı'ndan ayrılmıştır. Irak'ın ayrılmasından sonra paktın anlaşma metni aynı kalmakla birlikte merkezi Ankara'ya taşınmış, ismi de üye ülkeler coğrafı olarak NATO ve SEATO üyesi ülkeler arasında buldukları için 21 Ağustos 1959 tarihinde *Merkezî Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization /CENTO)* olarak değiştirilmiştir.⁷

CENTO, üyelerinin beklentilerine cevap verebilecek etkinliğe hiçbir zaman ulaşamamış, İran ve Pakistan güvenlikçi yönünün zayıflığından dolayı örgütü benimsememişlerdir. Aynı dönemde batı ve doğu blokları arasında başlayan yumuşama süreci ABD'nin CENTO'ya bakışını değiştirmiş, çok yönlü dış politika anlayışına geçen Türkiye'nin de örgüte olan ilgisi zamanla azalmıştır. Türkiye, Pakistan, İran ve İngiltere arasında bir savunma paktı olarak kurulan CENTO, zamanla faaliyetlerini ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğine yöneltmiş üye ülkeler ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında bazı ortak projeler geliştirmişlerdir.⁸ CENTO'nun faaliyetlerinin bu alanlara kayması Türkiye, İran ve Pakistan arasında ekonomik, kültürel ve teknik sahalarda daha yoğun işbirliğini hedefleyen yeni bir ortaklık fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuş üç ülke, 21 Temmuz 1964 tarihinde İstanbul'da ekonomik ve kültürel işbirliğini amaçlayan ortaklığın ilk adımını atmışlardır.⁹

Makalede Türkiye, İran ve Pakistan arasında iş birliği esası üzerine kurulan *Kalkınma İçin İş Birliği Projesi- KİBİ (The Project of Regional Cooperation for Development-RCD)* ve örgütü bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır. Makalenin sorunsalı bu iş birliğinin oluşturulma amacını, iş birliği sürecini, bu süreçte gelişen olumlu veya olumsuz durumları ortaya koyup değerlendirmek ve projenin başarısız olmasının sebeplerini tartışmaktır. Çalışmanın, KİBİ'nin kuruluş amacı ve yapısı ve Türkiye'nin üye olduğu uluslararası örgütler konularında literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

⁶ Armaoğlu, *age.*, s. 620-621.

⁷ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler" *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, s c: I: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 633, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Haz. Ülke Arıboğan vd., Der. Faruk Sönmezoglu, Der Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2010, s. 107-108, Uçarol, *age.*, s. 945.

⁸ Gökhan Çetinsaya, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İran Politikası", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 335.

⁹ Mehmet Hasgüler, Mehmet B. Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler Tarihçe-Organlar- Belgeler-Politikalar*, Alfa Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, s. 404, Mehmet Gönübol, A. Halük Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası 1945-1965 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), (1945-1965 Dönemi)*, Siyasal Kitapevi, 10. Baskı, Ankara, s. 484.

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliğinin Kurulması

Böyle bir birliktelik bir süredir gündemdeydi ve 1964 yılı Nisan ayında Washington'da yapılan CENTO toplantısında da masaya getirilmişti.¹⁰ İş birliği fikri Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammet Eyüp Han'ın Temmuz 1964'de Türkiye'ye yaptığı ziyarette de gündeme gelmişti. Eyüp Han, 4 Temmuz'da Ankara'da gerçekleştirdiği toplantıda Türkiye ve İran'ı ziyaretinin sebeplerinden birisinin Türkiye, Pakistan, İran ve hatta Afganistan arasında ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda iş birliği sağlayacak bir anlaşma imzalanması olduğunu söylemişti. Aynı gün Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Pakistan Dışişleri Bakanı Ali Butto ve İran Dışişleri Bakanı Abbas Aram da konu ile ilgili bildiri yayınlamışlardı. Bildiride ülkeler arasında iş birliği imkânları teyit edilmiş ulaştırma, sanayi, madencilik, tarım, eğitim, sağlık ve kültür alanlarında gerçekleştirilecek iş birliği için dışişleri bakanlarının üç ayda bir toplanmaları kararlaştırılmıştı.¹¹

Konu ile ilgili temalar 18-19 Temmuz 1964 tarihlerinde Ankara'da maliye bakanları arasında yapılan toplantılarla devam etmiş, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü, Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammet Eyüp Han ve İran Başbakanı Hasan Ali Mansur arasında 21 Temmuz 1964'te yapılan değerlendirmelerden sonra iş birliği ile ilgili ortak bir bildirme/beyanname yayınlanmıştır.¹²

Bildirgenin giriş bölümünde bölgesel ekonomik oluşumların çağın gerçeklerinden ve gerekliliklerinden olduğu belirtilmiş bu tür birlikteliklerin uluslararası camiada da kabul gördüğü tespiti yapılmıştır. Girişimin; üç ülkenin kalkınma gayretlerini sürekli bir iş birliği ile güçlendirmeyi hedeflediği vurgulanmış, bunun için ortam ve isteğin varlığından bahsedilerek, iş birliğinin halklar arasındaki yakın kültürel ve tarihsel bağlar nedeniyle sorunsuz olarak devam edebileceği ifade edilmiştir. Şartların, ülkelerin iş birliğini zorunlu kıldığı ve ekonomik ve kültürel iş birliğinin yararlı olacağı tespiti yapılarak yakınlaşmanın derinleşmesinin beklendiğine ve iş birliği için geniş imkânların varlığına vurgu yapılmıştır.¹³

Ekonomik iş birliği için önerilen önlemler; derhâl geliştirilip uygulanmasına geçilecek olanlar ve incelemeye gereksinim gösterenler olmak üzere ikiye

¹⁰ Gönübol vd., s. 484.

¹¹ "Pakistan Yeni Pakt Teklif Etti", *Milliyet*, 5 Temmuz 1964, s. 1,7, "Eyüp Han Londra'ya Gitti", *Milliyet*, 6 Temmuz 1964, s. 1, 7.

¹² İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları c. II (1945 -1990), Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, s. 510-516, "Üçlü Toplantı Salı Günü Başlıyor", *Milliyet*, 19 Temmuz 1964, s. 1,7.

¹³ Soysal, *age.*, s. 510.

ayrılmıştır. Buna göre; planlama örgütlerinin başkanlarından oluşan bir “Bölgesel Planlama Komitesi” kurulmuş komitenin danışmanlar istihdam edebileceği ve ülkelerden herhangi birinde veya sırayla toplanabileceği belirtilmiştir. Komitenin; ülkeler arasında ortak amaçlı projeler ve uzun vadeli alım satım anlaşmaları konusunda eşgüdüm sağlamak amacıyla ülkelerin kalkınma planlarını ve üretim kapasitelerini inceleyeceği ifade edilmiştir. Ortak amaçlı projelerin ülkelerin gereksinimlerini karşılayabileceği, bu projeler için ülke ekonomilerinin tek başına yeterli olmayacağı ve ülkelerin toplam ihtiyaçları hesaba katıldığında ekonomik bakımdan verimli olabilecek birçok projenin uygulanabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca komitenin bölgesel kalkınmayı hızlandırmak amacıyla, milli kalkınma planlarının uyumlu hale getirilmesine yönelik çalışmalar yapıp raporlarını bakanlar toplantısına sunması kararlaştırılmıştır.¹⁴

Ekonomik ve kültürel iş birliği için ulaştırma ve taşımacılıkta etkili araçların gerekliliğine vurgu yapılmış, “Hava Taşımacılığı Çalışma Grubu” kurularak grubun; yoğun ve hızlı yolcu ve mal taşımacılığının yapılması için bölge ulaştırma hizmetlerinin geliştirilmesi, ülkeler arasında güçlü ve rekabet imkânlarına sahip uluslararası hava yolları topluluğunun kurulması, sivil ve ticari havacılık makamları arasında işbirliği, uluslararası formlara uygun politikalar geliştirilmesi konularında çalışmalar yapıp, hazırlayacağı raporu bakanlar toplantısına sunmasına karar verilmiştir. Bunun yanında deniz yolları taşımacılığında iş birliği için deniz yolları şirketi kurulması ya da bununla ilgili bir konferans düzenlenmesi de dâhil, iş birliği imkânlarını araştırmak üzere “Deniz Nakliyatı Çalışma Grubu” kurulduğu belirtilmiştir.

Ayrıca kara ve demir yolları ve iletişim alanlarında çalışma gruplarının oluşturulduğu vurgulanarak bunlardan; ülkeler arasında demiryolu ve karayolu bağlantılarının tamamlanması için çalışmalar yapması, başkaca demir ve kara yolu bağlantılarının gerekli olup olmadığının araştırılması, telefon ücretlerinin ucuzlatılması, sınır bölgelerinde posta, telefon ve telgraf bürolarının kurulması, ülkeler arasında direkt telefon, uydu haberleşmesi ve benzeri hizmetlerle ilgili raporlar yazmasının istendiği belirtilmiştir. Ülkeler arasındaki posta ve telefon ücretlerinin yurt içi tarifeleri düzeyine indirilmesi kararlaştırılmış uygulama, ülkelerin posta, telgraf ve telefon idarelerine bırakılmıştır. İran ve Pakistan’ın kara yolu ile birbirlerine konforlu olarak bağlanması için İran’ın batı ve merkezi bölgelerinden Zahidan’a ve Karaçi’den Zahidan’a karayolu inşasının gündeme alınması ve Zahidan-Kashan demiryolunun kısa zamanda tamamlanması üzerinde durulmuştur.¹⁵

¹⁴ Soysal, *age.*, s. 511.

¹⁵ *age.*, s. 511-512.

Ticaretin genişletilmesinin, ekonomileri ve ülkeler arasında dostluğu güçlendireceğine ve ekonomik iş birliğinin ticareti geliştirmek için etkin önlemleri kapsamaması gerektiğine işaret edilerek “Ticaret Çalışma Grubu” kurulduğu belirtilmiştir. Gruptan; ticaret anlaşmaları imzalanması, ülkeler arasında mal hareketlerinin serbestleştirilmesi, transit ticaretiyle ilgili düzenlemeler ve ticaret odaları arasında işbirliği yapılması, ortak ticaret odalarının kurulması, sergiler açılması, sergiler için gümrük kolaylıkları sağlanması, ülkelerin birbirlerinin fuarlarına katılması, ülkelerin ihracat ve ithalat potansiyelleri hakkında bilgi paylaşımı ve ihrac ettikleri benzer ürünler için ortak tanıtım ve pazarlama imkânlarının araştırılması konularında raporlar hazırlaması istenmiştir.¹⁶ Ayrıca petrol ve doğalgaz kaynaklarının araştırılması, sondajı, işletilmesi çıkarılması, nakliyesi, dağıtımı gibi konularda işbirliği için “Petrol Çalışma Grubu” oluşturulmuştur.¹⁷

Beynamede turizm konusuna da değinilmiş ülkelerin, aralarındaki turizm faaliyetlerini geliştirmek, diğer ülkelerden turist çekmek ve turizm anlaşmaları imzalamaları için “Turizm Çalışma Grubu” kurulacağı vurgulanmış imzalanacak anlaşmanın; karşılıklı turist gönderme, toplu turizm uygulamaları, bölge içi gezilerin sıklaştırılması, karşılıklı turizm faaliyetlerinde pasaport yerine gezi süresince geçerli olacak bir belge kullanılması, personel ve teknisyen değişimi ve eğitimi, turistik yatırımlar, turistik propaganda ve devletlerin birbirlerinin gerek topraklarındaki gerek yurt dışındaki turizm kurumlarının, turizm bürolarının ve diğer temsilciliklerinin imkânlarından faydalanması konularını kapsayacağı belirtilmiştir. Ekonomik iş birliğinin gelişmesiyle bölge içi gezilerin artacağı ifade edilmiş, bunların yaygınlaştırılması için özel bir çabanın gerekliliği üzerinde durulmuş, vizelerin kaldırılmasının ilke olarak kabul edildiği ve uygulamanın Turizm Çalışma Grubu tarafından belirleneceği belirtilmiştir.¹⁸

Bankacılık ve sigortacılık alanlarında iş birliği için ise “Bankacılık ve Sigorta Çalışma Grubu” kurulmuştur. Yine teknik iş birliğinin önemi vurgulanarak ülkelerin birbirlerine alanlarında uzman kişiler ve eğitim kolaylıkları sağlayarak teknik yardımda bulunması kararlaştırılmış, Planlama Komitesi’nin iş birliğinin geliştirilmesinden sorumlu olması istenmiştir.¹⁹

Beynamede kültürel işbirliğine de değinilmiş, ülkelerin birbirlerine çok eskiye dayanan tarihi ve kültürel bağlarla bağlı bulunduğunun ve bugünkü milli kültürlerinin asırlardır süren kültürel ilişkilerine çok şey borçlu olduğunun altı çizilmiş, ülkelerin geleneksel kültürlerini yeni ve bilimsel gelişmelere

¹⁶ *age.*, s. 512-513.

¹⁷ *age.*, s. 513.

¹⁸ Aynı yer.

¹⁹ *age.*, s. 513-514.

uyarlamalarının zorunluluğu vurgulanmış, ortak kültür mirasına sahip olma duygusunu ve sosyal ve ekonomik kalkınma ve siyasi işbirliğini geliştirmek için eğitim, bilim ve kültürde işbirliğinin gerekli olduğu değerlendirilmiştir. Son yıllarda ülkeler arasındaki kültürel ilişkilerde belirgin gelişmelerin görüldüğü ve daha fazla ilerleme için geniş alanların olduğu tespiti yapılmış, kültürel etkinliklerin birlikte yapılmasının gerekliliği ifade edilmiştir.

Bu çerçevede ortak kültürel mirasın varlığı duygusunun oluşturulması amacıyla araştırmalar yapılması, gelenekleri araştırarak bir enstitü kurulması, ortak projeler gerçekleştirilmesi, okutulan tarih kitaplarının yanlış anlaşılmalara neden olabilecek ifadelerden arındırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Yine üç milletin medeniyeti ile ilgili bilgiler verilmesi ve her ülkenin diğer ülkelerin üniversitelerinde kendi dili, tarihi ve kültürü ile ilgili kürsüler kurması, öğrenci değişim programları uygulanması, bursların artırılması, kültür merkezlerinin açılması, her ülkenin diğer ülkelerin okullarında dilinin öğretilmesi için çaba göstermesi, milletler arasında anlayış birliğinin sağlanması amacıyla haber ve düşüncelerin yayılmasında radyo, film, televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarından faydalanılması istenmiştir. Ayrıca güzel sanatlarda iş birliği, öğretmen, bilim insanı, eğitim alanında çalışan idareci, yazar, sanatçı ve gazetecilerin karşılıklı değişimi, eğitim yöntemleri deneyimleri ve programları hakkında bilgi alışverişi, kitap, film ve yazılı eğitim ve kültür materyallerinin değişimi, sporcu değişimi ve spor turnuvaları düzenlenmesi ve ortak sinema filmleri çekilmesi konularında iş birliği ile kültürel iş birliğinin geliştirilmesi istenmiştir.²⁰

Bildirgenin son bölümünde ekonomik ve kültürel iş birliğinin planlanması ve geliştirilmesi için yapılacak düzenlemelerin etkin olması değerlendirilmiş, iş birliği derinleştikçe düzenlemelerde değişiklikler yapılabileceği belirtilmiştir. İş birliği programında karar verici ve uygulamaları takip mercüünün “Bakanlar Konseyi” olduğu ifade edilerek, konseyin dört ayda bir veya gerektiğinde daha sık toplanması ve toplantılarına ev sahibi ülkenin devlet başkanı veya başbakanının başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır.

Ülkelerin planlama örgütleri başkanlarından oluşan Bölgesel Planlama Komitesi'nin konseye yardımcı olması karara bağlanmış, komitenin görüşmeler yapmak, konseye teklifler sunmak ve iş birliği ile ilgili görevleri yerine getirmekle yükümlü olduğu vurgulanmıştır. Komiteye, kendisine bağlı çalışma gruplarının yardımcı olması kararlaştırılmış, komitenin danışman istihdam edebileceği belirtilmiştir. Bildirgede, toplantının yapıldığı ülkenin planlama örgütünün sekreteryaya hizmeti görmesi, buradaki görevlilerin maaşlarının hükümetleri tarafından ödenmesi ve ülkelerin bir yıllığına sırayla Sekreteryaya ev sahipliği

²⁰ Soysal, *age.*, s. 514-515.

yapması ve Sekreteryası'nın ilk yıl Tahran'da toplanması kararlaştırılmış; Bakanlar Konseyinin bir yılın sonunda bir değerlendirme yapacağı ve sürekli bir sekreteryanın kurulması ile ilgili karar alacağı ifade edilmiştir.²¹

Görüldüğü üzere yaklaşmanın mahiyeti güvenlik ve savunma konularında iş birliğini öngören Bağdat Paktı'ndan farklı olarak ekonomik, kültürel ve teknik iş birliğine yönelik CENTO'ya benzer nitelikte olmuştur. CENTO'nun işlevsizliğinin iş birliğinin oluşturulmasındaki motivasyonu artırdığı söylenebilir. Beynamede ülkeler arasında savunma konuları hariç, geniş bir iş birliği alanı oluşturulmuş ve proje için idari altyapı kurulmuştur. Bildirge, tam olarak uygulanması halinde projeye dâhil olan ülkelere avantajlar sağlayacak şekilde yapılandırılmış, iş birliğine engel olabilecek herhangi bir boşluk bırakılmamıştır. Bu anlamda bildirgenin oldukça iyi hazırlanmış ve amaçlar için gerekli perspektifi yakalamış olduğu söylenebilir.

Beyannamenin yayınlanmasından sonra 22 Temmuz 1964'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammet Eyüp Han ve İran Şah'ı Muhammet Rıza Pehlevi İstanbul'da yayınladıkları ortak demeçle; bildirgeyi teyit etmişler ve proje resmen başlamıştır.²²

İfade edildiği üzere sekreterlik hizmetleri Tahran'daki RCD Sekreterliği tarafından yürütülmüş, burada genel sekreterin başkanlığında genel sekreter yardımcıları, müdürler ve yardımcılar ile çeşitli hizmetler yürüten memurlar görevlendirilmişlerdir.²³ On beş komite kurularak her komitenin idaresi bir ülkenin sorumluluğuna verilmiştir. Ticaret, Turizm, Deniz Nakliyatı ve Ortak Amaçlı Teşebbüsler komitelerinin başkanlığını Türkiye; Kültürel İş birliği, Kara ve Demiryolları, Petrol ve Teknik İş Birliği ve Amme İdaresi komitelerinin başkanlığını İran; Posta, Telefon ve Telgraf, Bankacılık ve Sigorta ve Hava Nakliyatı komitelerinin başkanlığını da Pakistan üstlenmiştir. 1968 yılı Nisan ayında yapılan düzenleme ile Sanayi Komitesi, Petrol ve Petrokimya Komitesi, Ticaret Komitesi, Ulaştırma ve Haberleşme Komitesi, Teknik İş Birliği ve Amme İdaresi Komitesi ve Sosyal İşler Komiteleri oluşturularak komite sayısı

²¹ Oğuz Öner, *Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 376, Ankara, 1974, s. 354-360, Soysal, *age.*, s. 515-516, "Üçlü Toplantı Salı Günü Başlıyor", *Milliyet*, 19 Temmuz 1964, s. 1, 7.

²² Soysal, *age.*, s. 510, "3'ler Anlaşmaya Vardı", *Milliyet*, 23 Temmuz 1964, s. 1, 7.

²³ "RCD'nin Sekizinci Yıldönümü Kutlanıyor", *Milliyet*, 21 Temmuz 1972, s. 7.

altıya indirilmiştir.²⁴ Üye devletler sekretarya ve komitelere ödenek tahsis etmişleridir.²⁵

KİBİ'nin Uygulanmaya Başlanması ve Atılan Adımlar **Ticaret, Bankacılık ve Sigortacılık**

28 Ağustos 1965'de Tahran'da RCD Ticaret ve Sanayi Odası faaliyete başlayıp,²⁶ ülkelerden onar temsilcinin katılımıyla ilk toplantısını yapmış, ülkeler hammadde ve mamul ürünlerin değerinde satılabilmesi ve satışların organize edilmesi konusunda anlaşmışlardır.²⁷

İşadamları, RCD kapsamında ziyaretler gerçekleştirmiş; İran, 1967 yılında İzmir Fuarına katılmış; Türkiye ile Pakistan bazı mallar için “Tek Memleket Lisansı” sistemini kabul etmiş; ödemeleri kolaylaştırmak amacıyla ödeme birliği sistemi kurulması çalışmalarına başlanmıştır.²⁸ RCD çerçevesinde ilk önemli ticari işbirliği 25 Nisan 1967 tarihinde gerçekleşmiş, imzalanan anlaşma ile ticarete engellerin kaldırılması için çok taraflı ödeme sistemi kurulması kararlaştırılmıştır.²⁹ Anlaşma gereğince 8 Haziran 1967 tarihinde ülkelerin merkez bankaları arasında “Teknik Mutabakat” imzalanmıştır.³⁰ 1967 yılı Temmuz ayında İran'da yapılan Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, ekonomik işbirliğinin kuvvetlendirilmesini ve ihracat ve ithalatta gerek olmadıkça başka ülkelerin tercih edilmemesini önermiştir.³¹

31 Ağustos-2 Eylül 1968 tarihleri arasında ticaret ve ekonomi bakanları ticaretin geliştirilmesini görüşmüşler, 3 Eylül'de “Ticaret Anlaşması” ve kara yolu ile yapılan ticareti kolaylaştıracak “Transit Ticaret Anlaşması” imzalanmıştır. Ticaret Komitesi, turizmin geliştirilmesi ve RCD Ticaret ve Kalkınma bankaları kurulması ile ilgili çalışmalara başlamış, RCD Reasürans Pulları Ocak 1967'de yürürlüğe girmiş, “RCD Sigortacılık Merkezi” Temmuz

²⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)*, 01.02.1966, Cilt 32, Dönem 1, Toplantı 5, 38. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara 1966, s. 36, *CSTD*, 28.01.1969, Cilt 50, Toplantı 8, 25. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara, 1969, s. 408 – 409.

²⁵ *CSTD*, 31.01.1967, Cilt 38, Dönem 1, Toplantı 6, 25. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara 1967, s. 403.

²⁶ *CSTD*, 28.01.1969, s. 408.

²⁷ “Türkiye İran Pakistan Hammaddelerini Değerlendirecek”, *Milliyet*, 4 Eylül 1965, s. 7.

²⁸ *CSTD*, 31.01.1967, s. 560.

²⁹ *Resmî Gazete*, S. 12634, 29 Haziran 1967, s. 1-3.

³⁰ *Resmî Gazete*, S. 126904 Eylül 1967, s. 1-2.

³¹ “Demirel: CENTO Teşkilat Olarak Devam Edecek”, *Milliyet*, 1 Ağustos 1967, s. 1,7, “İran ve Pakistan'ın Mal Almasını İstedik”, *Milliyet*, 4 Ağustos 1967, s. 1,7.

1967'de Karacî'de faaliyete geçmiş, RCD Bankacılık ve Sigortacılık el kitapları basılmıştır.³²

1970 yılında Japonya'nın Osaka kentinde açılan "Expo 70" fuarına ülkelerin birlikte katılması kararlaştırılmış, fuarda üç ülkenin mimari özelliklerini yansıtacak binanın çizimini bir Türk mimar yapmıştır.³³ 20-22 Ağustos 1970 tarihleri arasında Tahran'da yapılan ticaret ve sanayi odaları toplantılarında dünya pazarlarına sunulan benzer mallar için rekabete girilmemesine, yeni ihraç kalemleri bulunmasına ve Ticaret ve Sanayi Odası'nın yeniden yapılandırılmasına karar verilmiştir.³⁴ Bölgesel Planlama Konseyi'nin on ikinci toplantısında sigortacılık konusunda uzman yetiştirmek için Tahran Sigortacılık Koleji kurulmuş, kolejin İstanbul, Karacî ve Tahran üniversiteleriyle işbirliği halinde çalışması öngörülmüştür.³⁵

Ulaşım ve İletişim

Proje ile kara ve demiryolları inşasıyla ilgili etütlere başlanmış, 3-5 Mayıs 1966 tarihleri arasında Ankara'da toplanan Kara ve Demiryolları Komitesi'nde Ankara-Sivas-Erzurum-İran sınırı ve bu yolun alternatifi Ankara-Samsun-Trabzon-Aşkale güzergâhlarıyla ilgili çalışmalar değerlendirilmiştir. Türkiye-İran demiryolu bağlantısının 1969'da tamamlanması ve Kotur Köprüsü kısmı hariç 1968 yılı sonuna kadar bitirilmesi güzergâhın İran-Pakistan kesiminin 1970'lerde tamamlanması öngörülmüştür.³⁶

21 Temmuz 1965'de yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında İstanbul merkezli bir deniz taşımacılığı şirketinin kurulması kararlaştırılarak "Bölgesel Denizcilik Hizmetleri Anlaşması" imzalanmış, Türkiye-İran transit anlaşması gözden geçirilerek İran'ın Trabzon ve İskenderun limanlarından daha fazla yararlanması için çalışmalar başlatılmıştır.³⁷ 1966 yılında İstanbul'da Denizcilik Hizmetleri Şirketi kurularak, Türkiye'den Pakistan ve İran limanlarına seferlere

³² *Resmi Gazete*, S. 13130, 18 Şubat 1969, s. 1-2, *CSTD*, 01.02.1968, Cilt 45, Toplantı 7, 24. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara 1968, s. 50, *CSTD*, 28.01.1969, s. 33, 408.

³³ *Resmi Gazete*, S. 13536, 2 Temmuz 1970, s. 2-3, "Osaka EXPO 70 Halka Kapılarını Açtı", *Milliyet*, 16 Mart 1970, s. 3.

³⁴ "RCD Ülkeleri Birbirlerine Dış Pazarlarda Rakip Olmayacak", *Milliyet*, 28 Ağustos 1970, s. 7.

³⁵ "Tahran Sigortacılık Şirketinin Kuruluşu Sigortacılık ve Sigortacılıkla İlgili Ekonomik Hukuki ve İdari Alanlarda Lisans Alabilmek İçin Öğrenci Kabulü Hakkında", *Milliyet*, 18 Ağustos 1970, s. 9.

³⁶ *CSTD*, 31.01.1967, s. 36, *CSTD*, 28.01.1969, s. 408.

³⁷ *CSTD*, 01.02.1966, s. 36, *CSTD*, 31.01.1967, s. 36, "Bölgesel İş Birliği Ortak Pazara Benzeyecek", *Milliyet*, 21 Temmuz 1965, s. 7.

başlanmıştır. Şirket, ABD'den Türkiye, İran ve Pakistan limanlarına yük taşımacılığı da yapmıştır.³⁸

Hava hizmetleri için ortak satış ajansları kurulmuş, trafik potansiyelinin devri konularında etütlere başlanmıştır.³⁹ 1966 yılı Haziran ayında Pakistan'ın, Temmuz ayında ise İran'ın İstanbul'a uçak seferleri başlatması kararlaştırılmıştır.⁴⁰ 1970 yılında Pakistan Havayolları Ankara, Tahran, İslamabad ve Dakka arasında uçuşlara başlamıştır.⁴¹ 1972 yılı Mayıs ayında yapılan Ulusal Havacılık Şirketleri Genel Müdürleri toplantısında işbirliğinin geliştirilmesi, ortak normal ve charter seferler yapılması görüşülmüş,⁴² İran, 1977 yılında Tahran-Ankara arasında uçak seferlerine başlamıştır.⁴³ RCD çerçevesinde iletişim konuları da gündeme gelmiş, ülkeler arasındaki posta, telefon ve telgraf hizmetlerinin ucuzlaması ve hızlandırılması konuları muhtelif toplantılarda görüşülmüştür.⁴⁴

Sanayi

21 Temmuz 1965 tarihindeki Bakanlar Konseyi'nde her ülkenin diğerlerinin imkân ve ihtiyaçlarını hesaplayarak belli sanayi kollarında yoğunlaşmasına, sağlık ve tarımda iş birliği imkânlarının araştırılmasına karar verilmiş, çimento, lokomotif, gemi inşası ve şeker başta olmak üzere on dokuz sanayi kolunda proje çalışmalarına başlanmış,⁴⁵ ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayacak tesislerin, "Ortak Amaçlı Teşebbüsler" adıyla gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 1967 yılı Haziran ve Temmuz aylarında Tahran'da yapılan toplantılarda, Ortak Amaçlı Teşebbüslerin kuruluş ve işleyişine dair anlaşma muhtırası imzalanmış, 1968 yılı sonu itibarıyla proje safhasında elli ve inceleme safhasında otuz proje adedine ulaşılmıştır. Yine Sanayi Komitesi, ülkeler arasında standardizasyonun temini ve çifte vergilendirmenin kaldırılması için çalışmalara başlamıştır.⁴⁶

1967 yılı Ağustos ayında yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında ortak on üç fabrikanın kurulması bunlardan organik boya, temel krom ve boraks

³⁸ *CSTD*, 28.01.1969, s. 408, "RCD Shipping Services", *Milliyet*, 17 Eylül 1966, s. 2.

³⁹ *CSTD*, 01.02.1966, s. 36.

⁴⁰ "Pakistan ve İran Uçakları İstanbul'a Sefer Yapacak", *Milliyet*, 2 Aralık 1965, s. 3.

⁴¹ "PIA RCD Başkentlerini Yeni Direkt Bir Uçuşla Birbirine Bağlıyor", *Milliyet*, 17 Kasım 1970, 9.

⁴² "RCD Havayolları Toplantısı Bitti", *Milliyet*, 11 Mayıs 1972, s. 3.

⁴³ "İran Türkiye'ye Yolcu Uçağı Sefere Koyuyor", *Milliyet*, 11 Haziran 1977, s. 13.

⁴⁴ *CSTD*, 01.02.1966, s. 36, *CSTD*, 28.01.1969, s. 409.

⁴⁵ *CSTD*, 31.01.1967, s. 36, 560, "Bölgesel İş Birliği Ortak Pazara Benzeyecek", *Milliyet*, 21 Temmuz 1965, s. 7.

⁴⁶ *CSTD*, 28.01.1969, s. 408, *CSTD*, 1.02.1968, Cilt 45, Toplantı 7, 24. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara 1968, s. 51.

fabrikalarının Türkiye’de inşası kararlaştırılmıştır.⁴⁷ Nisan 1968 tarihli Bakanlar Konseyi toplantısında ise ticaretin özel sektörün de katkılarıyla canlandırılması kararlaştırılırken on beş ortak sanayi projesi onaylanmıştır.⁴⁸ 1968’deki zirve toplantısında ise taraflar, ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye’nin bölgenin demiryolu, lokomotif, vagon ve atölye ihtiyaçlarını karşılaması, İran’ın Türkiye ve Pakistan’a petrokimya ürünleri satması, Türkiye ve İran’ın tekstil ve jüt ihtiyaçlarını Pakistan’dan karşılamaları ve ortak tesisleri finanse edecek RCD Bankası’nın kurulması konularında uzlaşmışlardır. Zirvede Türkiye, Pakistan’ın isteği üzerine ABD tarafından verilmiş yüz adet M 47 Tankını bu devletin de onayı ile Pakistan’a devretmiştir.⁴⁹

Sanayi Komitesi’nin onuncu dönem toplantılarında mühendislik ve elektrik kurumlarının kurulması görüşülmüş, komitenden ağır sanayinin hangi sektörlerde ve nerelerde kurulması gerektiğine dair rapor istenmiş, Pakistan’da kurulacak ortak amaçlı tesislerden “Ultramarin Mavisî” tesisleriyle ilgili anlaşma imzalanmıştır.⁵⁰ Petrol konusunda ortak araştırma, üretim, tasfiye ve pazarlama imkânları üzerinde çalışılmış, ortak araştırma şirketinin kurulması, diğer ülkelerin İran’dan petrol alması, petrokimya alanında işbirliğine gidilmesi ve İran’dan Türkiye’ye doğalgaz nakli kararlaştırılmıştır.⁵¹ Altıncı Bakanlar Konseyi toplantılarında Aliğa Petrol Rafinerisinin ortak kuruluş şeklinde geliştirilmesine karar verilmiş; İran petrolünün Akdeniz’e boru hattıyla taşınması ve Aliğa Rafinerisi’nde işlenmesi ile ilgili Türkiye’nin teklifinin değerlendirileceği açıklanmış, İran’da ortak petrol aranması ve işlenmesi ve hava alanlarında yakıt ikmali, petrokimya alanında ortak amaçlı girişimler şeklinde kurulmakta olan tesislerin ürünlerinin değiş tokuşu üzerinde çalışmalara başlanmıştır.⁵²

Başbakan Demirel, 1967 yılı Temmuz ayında yapılan Hükümet Başkanları Toplantısı’nda ülkelerin birinde kurulan sanayi tesisinin diğer ülkelerde kurulmamasını ve petrokimya sanayi Türkiye’de geliştiği için İran ve Pakistan’ın başka alanlara yönelmelerini istemiştir. Demirel, Ortadoğu’da süregelen istikrarsızlıktan dolayı İran petrolünün İskenderun Limanına akıtılmasının şart

⁴⁷ “RCD Anlaşmasıyla Türkiye’de 3 Yeni Fabrika Kurulacak”, *Milliyet*, 13 Ağustos 1967, s.7.

⁴⁸ “Türkiye, Pakistan ve İran Arasında On Beş Proje Onaylandı”, *Milliyet*, 18 Nisan 1968, s. 3.

⁴⁹ “RCD Ülkelerinin Demiryollarını Türkiye Yapacak”, *Milliyet*, 27 Aralık 1968, s. 9; “Türkiye Pakistan’a 100 Tank Veriyor”, *Milliyet*, 28 Aralık 1968, s. 1,7.

⁵⁰ “Pakistan’da Ortak Bir Tesis Kurulacak”, *Milliyet*, 13 Mayıs 1969, s. 9, “RCD Ağır Mühendislik ve Elektrik Kurumu İçin Harekete Geçti”, *Milliyet*, 14 Mayıs 1969, s. 9.

⁵¹ *CSTD*, 1.2.1966, s. 36, *CSTD*, 28.01.1969, s. 408, “Bölgesel İş Birliği Ortak Pazara Benzeyecek”, *Milliyet*, 21 Temmuz 1965, 7.

⁵² *CSTD*, 28.01.1969, s. 408, “İzmir Rafinerisi İran Petrolünü İşleyecek”, *Milliyet*, 25 Ocak 1967, s. 3.

olduğunu vurgulamış, İran teklifi benimserken topraklarında petrol rafinerisi kurmak isteyen Pakistan bu fikre sıcak bakmamıştır.⁵³

1968 yılı Mart ayında Petrol ve Kimya Komitesi'nde, İran petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e akıtılması ve Aliğa'da işlenecek petrolün İran'dan alınmasında mutabık kalınmıştır.⁵⁴ 1968 yılı Aralık ayında Planlama Konseyi'nin onayına sunulan raporlarda İzmir'de yapımına başlanan dördüncü rafineride İran'ın Sasan petrolünün kullanılması önerilirken, İran'ın Türkiye'ye piyasa fiyatlarının altında petrol satmayı kabul ettiği belirtilmiştir. Türkiye'nin doğusunun doğalgaz ihtiyacının İran'ın Naftşah bölgesinden karşılanıp bu konuda etütlere başlanması, kurulacak tesis için ortak yatırım yapılması ve Türkiye ve Pakistan'ın İran'da petrol arama çalışmalarına katılmaları gündeme gelmiştir.⁵⁵ İran petrolünün İskenderun Limanına akıtılması 1969 yılı Temmuz ayında yapılan Bakanlar Konseyi'nde yeniden masaya gelmiş, ortak petrol arama ve çıkarma şirketinin kurulması, bunun için uzmanlar grubunun oluşturulması, Türkiye Petrol Ofisi'nin Pakistan Hava Yollarının petrol ihtiyacını karşılaması önerileri kabul edilmiştir.⁵⁶

Ülkeler 1967 yılında Pakistan'da Banknot ve Kıymetli Kâğıtlar Matbaası kurulması konusunda anlaşmış Türkiye Selüloz ve Kâğıt Sanayii Anonim Ortaklığı %10 hisseyle projeye ortak olmuştur.⁵⁷ Pakistan'da kurulacak bilyalı rulmanlar fabrikası için ise 5 Ağustos 1968'de Ankara'da anlaşma imzalanmış, Türkiye projeye 95.000 dolar iştirak hissesi ile katılmıştır.⁵⁸ 28 Kasım 1968 tarihinde Pakistan ile Türkiye arasında Tungsten Karpit Projesi imzalanmış, Pakistan'ın bu tesisten beş yıl süre ile bütün tungsten karpit ihtiyacını karşılaması, İran'ın ise yalnızca ithal ihtiyacını buradan karşılama imkânlarını araştırması kararlaştırılmıştır.⁵⁹ 1968 yılı Aralık ayında Planlama Konseyi'ne sunulan raporlarda Tungsten Karpit Fabrikası ile Elektrik Lambaları Filamanları Fabrikasının Türkiye'de kurulacağı yinelenmiş, Türkiye'de üretime başlayacak lokomotif tesisleriyle, Kâğıt Hamuru Fabrikasının diğer ülkelerin ihtiyacını karşılaması öngörülmüştür.⁶⁰

⁵³ "Demirel: CENTO Teşkilat Olarak Devam Edecek", *Milliyet*, 1 Ağustos 1967, s. 1,7, "İran ve Pakistan'ın Mal Almasını İstedik", *Milliyet*, 4 Ağustos 1967, s. 1,7.

⁵⁴ "İran Petrolü Boru İle Anadolu'dan Geçirilecek", *Milliyet*, 6 Mart 1968, s. 1, 7.

⁵⁵ "İzmir Rafinerisinde İran Petrolü İşlenecek", *Milliyet*, 2 Aralık 1968, s. 1,7.

⁵⁶ "İran Petrollerini İskenderun'a Akıtacak Projeyi RCD Yürütecek", *Milliyet*, 11 Temmuz 1969, s. 9.

⁵⁷ *CSTD*, 01.02.1968, s. 50.

⁵⁸ *Resmî Gazete*, S. 13645, 20 Ekim 1970, 1- 6, *CSTD*, 28.01.1969, s. 33 (183).

⁵⁹ *CSTD*, 28.01.1969, s. 33.

⁶⁰ "İzmir Rafinerisinde İran Petrolü İşlenecek", *Milliyet*, 2 Aralık 1968, s. 1,7.

1969 yılı Temmuz ayında yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında RCD'nin kuruluşundan itibaren ellinin üzerinde projeyi gündeme aldığı fakat on dört tanesinin tamamlanabildiği teyit edilmiştir. Buna göre Türkiye'de lokomotif, kraft kâğıt hamuru, organik pigment boyaları, bazik ve kromik boyaları, boraks ve borik asit, çay makineleri, lastik tekerlekli hafriyat makineleri, tungsten karpit, kimya sanayi için santrifujlu özel süzgeçler, lokomotif dizel motorları, polistiren, elektrik ampulleri için flamanlar, rezistant, kapasitat, yan iletkenler, televizyon ekranları, Rf, Transformatörler, hoparlör, alıcı verici ekipmanlar, film teçhizatı hariç sonik cihazlar, elektronik ölçme aletleri, otobüs, hafif ve ağır traktör, hafriyat makineleri ve deniz araçları için dizel motorları üretilecek, Aliğa rafinerisi tamamlanacaktı. Fakat 1969 yılı ortalarına kadar Türkiye'de sadece çay makineleri, tungsten karpit, boraks ve borik asit, lokomotif dizel motorları, kâğıt hamuru ve polistrenin tesisleri tamamlanabilmişti. Yine Pakistan'da banknot kâğıdı, karf kâğıdı, bilyalı rulmanlar, tekstil makineleri, pas, sodyum reaktif boyalar, optik beyazlatıcılar, ultramarin mavisi, toksafen, diftereks, paletli hafriyat makineleri, amortisörler, makine tezgâhları, vites kutusu ve diferansiyel sistemi, alüminyum tabakalar, poliyester elyaf, poliyakrilonitrin elyaf, polibutadiyen lastiği, metanol, urea formaldehit, gliserin, reziztant, kapasitant, yan iletkenler, televizyon ekran ve transformatörleri, hoparlörler, alıcı verici ekipmanlar, elektronik ölçme aletleri, otobüs, hafif ve ağır traktör, hafriyat makineleri ve deniz araçları için dizel motorlar ve statik elektrik teçhizatı üretilmesi ve bir jüt fabrikası kurulması kararlaştırılmış fakat banknot kâğıdı fabrikası kurulup vites kutusu, diferansiyel ve makine tezgâhları, boya sanayi, urea formeldehit, metanol üretimine geçilebilmişti. İran'da ise aliminyum, karbon siyahı, damperler, dikişsiz çelik boru ve tüpler, sodyum tripolifosfat, neftol boyalar, kaprolaktam, poliizopiren lastiği, karbon çubuklar, döner motorlu elektrik teçhizatı, elektrik motorları, dizel jenaratörleri, gliserin, otobüs, hafif ve ağır traktör, hafriyat makineleri ve deniz araçları için dizel motorların üretilmesi planlanmışken sadece gliserin üretim tesisi faaliyete geçebilmişti.⁶¹

Turizm

Turizmin geliştirilmesi çerçevesinde 18 Ekim 1964'de Turizm Anlaşması imzalanmış⁶² sonrasında turizm kartı uygulamasına geçilerek pasaport ve vizeler kaldırılmıştır.⁶³ 1968 yılı Ağustos ayında Turizm Eksperleri toplantısı yapılmış, 1969 yılı Temmuz ayında batı ülkelerinden turist çekmek için hava yolları, seyahat şirketleri ve otel sahipleri arasında işbirliğine gidilmesi ve turistik turların ucuzlatılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca ülkelerin turizm tecrübelerini

⁶¹ "Ortak Amaçlı 55 RCD Projesi Belli Oldu", *Milliyet*, 15 Temmuz 1969, s. 9.

⁶² *Resmî Gazete*, S. 11894, 29 Aralık 1964, s. 1-3.

⁶³ *Resmî Gazete*, S. 12216, 2 Şubat 1966, s. 152.

paylaşmaları, bununla ilgili inceleme grubu kurulması, turizmi canlandıracak projeler hazırlanması, batı Avrupa ülkelerinde ortak tanıtım faaliyetleri yapılması, RCD ülkelerine turlar düzenleyecek yerli ve yabancı firmalara kolaylıklar sağlanması kararlaştırılmıştır.⁶⁴

Kültür ve Spor

Bu konulardaki çalışmalar kapsamında Tahran'da 1 Mart 1965 tarihinde RCD Bölgesel Kültür Enstitüsü kurulmuş, enstitüde seminerler, kolokyumlar, sergiler düzenlenmiş, bilim ve kültür heyetleri değişimi için programlar hazırlanıp kitaplar basılmıştır. Pakistan ve İran'da Türk kültür merkezlerinin ve Pakistan'da RCD Ekonomi ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin kurulması çalışmalarına başlanmış,, bilim ve kültür heyetleri değişimi için programlar planlanmış, ortak kültür projeleri hazırlanmış, seminerler ve sergiler düzenlenmiş, iki yılda bir düzenlenen resim ve heykel sergisi 1966 yılı Eylül ayında Tahran'da açılmıştır.⁶⁵ Yine 10 Kasım 1967 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nun himayesinde Türk, İranlı ve Pakistanlı bilim insanlarının katıldığı "Atatürk'ün Önderliğinde Türk Kültür Devrimi" konulu seminer düzenlenmiştir.⁶⁶ Bunların yanında ortak dokümanter filmler hazırlanarak ortak radyo ve televizyon ve seminer programları ve kadınlar arasında işbirliği yapılmıştır.⁶⁷ 1969 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü himayesinde "Zirai İstatistikler Semineri" organize edilmiştir.⁶⁸

RCD dâhilinde spor organizasyonları da düzenlenmiş, futbol turnuvasını 1967, 1969 ve 1974 tarihlerinde Türkiye, 1970 yılında ise İran kazanmıştır.⁶⁹ 1975 yılında yapılan boks turnuvasında Türkiye, sekiz altın madalya kazanırken, 1977 yılında ise takım halinde üçüncü olmuştur.⁷⁰ 1976 yılında yapılan basketbol turnuvasını da yine Türkiye kazanmıştır.⁷¹

⁶⁴ *CSTD*, 28.01.1969, s. 1113, "3 RCD Ülkesi Turizm İş Birliği Yapacak", *Milliyet*, 4 Temmuz 1969, 9.

⁶⁵ *CSTD*, 01.02.1966, s. 36, *CSTD*, 31.01.1967, s. 36, 560, *CSTD*, 28.01.1969, s. 409, "Türk Ressamları İran Şahı'nın Ödüllerini Kazandılar", *Milliyet*, 3 Eylül 1966, 3.

⁶⁶ "İzindeyiz", *Milliyet*, 10 Kasım 1967, s. 7.

⁶⁷ *CSTD*, 28.01.1969, s. 409.

⁶⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*, 15.02.1969, Cilt 33, Dönem 2, Toplantı 4, 52. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara 1969, s. 221.

⁶⁹ "RCD Kupasını Kazanırken Pakistan'ı Farklı Yendik: 7-4.", *Milliyet*, 29 Kasım 1967, s. 8, "RCD Kupasında Şampiyonuz", *Milliyet*, 18 Eylül 1969, s. 12, "İran Milli Takımı Şampiyon", *Milliyet*, 12 Eylül 1970, s. 8, "Milli Takımımız RCD Kupasını Kazandı", *Milliyet*, 21 Ocak 1974, s. 10.

⁷⁰ "Boks Milli Takımımız RCD Kupası'nda Birinci Oldu", *Milliyet*, 10 Şubat 1975, s. 12, "Boksörlerimiz RCD Turnuvasında 3. Oldu", *Milliyet*, 16 Nisan 1977, s. 15.

⁷¹ "RCD Kupasını Basketbol Milli Takımımız Kazandı" *Milliyet*, 20 Nisan 1976, s. 11.

Eğitim ve Teknik İş Birliği

Diğer yandan ülkeler arasında teknik iş birliği çerçevesinde uzman ve stajyer değişimi ve teknik eğitim imkânları üzerinde çalışmalara başlanarak eğitim programları düzenlenmiştir.⁷² 1965 yılı Kasım ayında teknik program kursları için Türkiye'den İran ve Pakistan'a öğrenci ve stajyerler gönderilmiştir.⁷³ Yine her yıl Lahor İdarecilik Kolejinde Amme İdaresi kursu açılarak sağlık, aile planlaması, tarım ve su kaynaklarının geliştirilmesi konularında konferans ve seminerler düzenlenmiş, RCD Araştırma Vakfı kurulması ile ilgili çalışmalara başlanmıştır.⁷⁴ Teknik işbirliği programı çerçevesinde düzenlenen "Özel Sektörün Endüstriyel Kalkınmadaki Yeri ve RCD Ortak Amaçlı Teşebbüsleri" konulu seminer 1968 yılının Kasım ayında Ankara'da yapılmıştır.⁷⁵ Ayrıca Türkiye, RCD çerçevesinde ülkesindeki İranlı ve Pakistanlı öğrencilere burslar vermiştir.⁷⁶

Bütün bu faaliyetlere bakıldığında 1964'den sonra bildirmede yer verilen projelere uygun adımlar atılmaya başlandığı görülmektedir. Bu çerçevede kültürel iş birliği, ulaştırma ve iletişim alanlarında gelişmeler yaşanmışsa da sanayi, yatırımlar, ticaret, bankacılık gibi stratejik alanlarda iş birliği ilk dönemlerden itibaren hiçbir zaman istenilen seviyelere ulaşamamış ve birçok proje kâğıt üzerinde kalmıştır.

RCD Organizasyonunda Yaşanan Sorunlar

RCD'nin amacının *Avrupa Ekonomik Topluluğu'na, Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği'ne* benzer bir yapı meydana getirmek olduğu söylenebilir. Özellikle AET, iş birliğine örnek teşkil etmiştir. Fakat RCD hiçbir zaman bu örgütler kadar başarılı olamamıştır.

İşbirliğinin istenilen seviyeye ulaşmadığı birçok kez teyit edilmiştir. Örneğin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 14 Aralık 1970 günü yapılan oturumda söz alan Adalet Partisi Zonguldak Milletvekili Cahit Karakaş, Hükümet'in bütün iyi niyetli yaklaşımlarına rağmen Türkiye'nin Pakistan'a yaptığı ihracatın genel ihracatının yüzde biri bu ülkeden yaptığı ithalatın ise genel ithalatının binde dördü seviyesinde olduğunu belirterek projenin hedeflerine ulaşmadığına dikkat çekmiştir.⁷⁷ Türkiye'nin İran ile olan dış ticareti

⁷² *CSTD*, 01.02.1966, s. 36, *CSTD*, 31.01.1967, s. 36, 560, *CSTD*, 28.01.1969, s. 408-409.

⁷³ "İstanbul Sanayi Odasından", *Milliyet*, 14 Kasım 1965, s. 4.

⁷⁴ *CSTD*, 28.01.1969, s. 409.

⁷⁵ *CSTD*, 28.01.1970, C:56, Toplantı: 9, 31. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara 1970, s. 127.

⁷⁶ *CSTD*, 01.02.1966, s. 479.

⁷⁷ *MMTD*, 14.12.1970, Cilt 9, Dönem 3, Toplantı 2, 21. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara 1971, s. 290.

de benzer seviyelerde olmuş bu durum 1970'li yıllar boyunca da bu şekilde devam etmiştir.⁷⁸

Türkiye, 1973 petrol krizinden sonra İran'dan petrol ithalatını artırdığı için İran'la dış ticareti açık vermiş, ayrıca İran Hükümeti açtığı büyük ihalelerde ve dış yatırımlarında Türkiye'yi tercih etmemiş ve Türkiye'ye karşı hep mesafeli olmuştur.⁷⁹ RCD çerçevesinde ticaret hacmi, ortak yatırımların pahalı ve kalitesiz olması ve ülkelerin birbirlerinden mal almaması yüzünden bir türlü istenilen noktaya gelememiştir. Yapının en faal organı olması gereken Odalar Birliği etkili olamamış, Türkiye ve Pakistan birliğinin çalışmalarına ilgisiz kalmış, Pakistan 1966'dan sonra burada bir temsilci bulundurmazken, Türkiye'yi 1970 yılına gelindiğinde hala bir İranlı temsil etmeye devam etmiştir.⁸⁰

Türkiye yedi yıl boyunca organizasyona altı yüz bin dolar harcamasına rağmen RCD'nin bu süre zarfında yaptığı yatırımın dört yüz yirmi bin dolar olması örgütün yetersizliğinin önemli göstergelerinden birisidir. Yine yedi yıl boyunca kurulan tesislerin sadece ikisi, üç ülkenin de içinde bulunduğu yatırımlar olmuştur. Her ikisi de Pakistan'da olan bu projelerin ilki Türkiye'nin iki yüz altmış beş bin dolar ile katıldığı banknot fabrikasıdır ki Türkiye parasını ve diğer kıymetli evrakını burada bastırması gerektiği halde pahalı olduğu gerekçesi ile bunu yapmamıştır. İkinci proje ise Türkiye'nin doksan beş bin dolar yatırdığı bilyalı rulmanlar fabrikasıdır.

RCD toplantıları geniş analizlerin ve dostluk gösterilerinin yapıldığı romantik aile buluşmalarına benzeyen diplomatik ve teknik toplantıların ötesine geçememiş, yapılan yüzlerce toplantıdan hedefleri karşılayacak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Petrol geliri her geçen gün artan İran projeye başından itibaren inanmamış, Türkiye ile ilişkilerinde mesafeli olmuş, Türkiye ve

⁷⁸ Türkiye, Pakistan'a 1964'de 8.064, 1965'de 389.790, 1966'da 8.814. 044, 1967'de 10.058.000, 1968'de 2.635.000, 1969'da ise 8.590.000 liralık ihracat yaparken, Pakistan'dan 1964'de 2.386.209, 1965'de 6.446.266, 1966'da 12.807.508, 1967'de 21.809.000, 1968'de 42.690.000, 1969'da 19.044.000 liralık ithalat yapmıştır. Türkiye İran'a ise 1964'de 44.958.302, 1965'de 14.595.198, 1966'da 436.052, 1967'de 2.227.000, 1968'de 65.665.000, 1969'da ise 43.163.000 liralık ihracat yaparken, İran'dan 1964'de 64.555.500, 1966'da 1.942.962, 1969'da ise 10.578.000 liralık ithalat yapmıştır. Türkiye bu ülkeden 1965, 1967, 1968 yıllarında ise ithalat yapmamıştır. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik Seri: 2, Özel Ticaret Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat İhracat 1966 Yayın No: 574*, Ankara, 1968, s. XIV, XVI, XXIII, XXVI, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik Seri:1, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat İhracat 1967 -1968*, Ankara 1971, s. XXVI, XXVII, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik Seri:1, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat İhracat 1974 -1975*, s. XXVIII, XXIX, Ankara 1976.

⁷⁹ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, c: I: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 804, Mehmet Saray, *Türk - İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 133 - 134,

⁸⁰ Ara Özalın, "RCD Üçlü Ortak Pazar Olmalıdır" *Milliyet*, 26 Ağustos 1970, s. 7.

Pakistan'ın kendisinden istifade etmeye çalıştığını düşünmüştür. İranlı yetkililerin Tahran Havaalanı'ndaki döviz panosunda Uganda dâhil bütün devletlerin paralarının değerini yansıtmalarına rağmen Türk Lirasına yer vermemeleri İran'ın Türkiye ile ilişkilerinde iş birliği ruhuyla bağdaşmayan tavırlarından sadece biridir. Pakistanlı yetkililer ise RCD'yi halklarına, siyasi ve ekonomik bir kurtarıcı gibi gösterip, yatırımlarda sadece kendilerini gözetmişlerdir. Projeye evet deme sebeplerinden birisi Pakistan'ı gücendirmemek olan Türkiye ise RCD'nin, kalkınmasına fayda sağlayacağına inanmamış ve yönünü AET olarak belirlemiştir.⁸¹

Nitekim Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 12 Haziran 1975 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada RCD çerçevesinde sanayi alanında önemli ilerlemeler sağlanmadığını, ticaret, petro-kimya, teknik iş birliği, ulaştırma, haberleşme, kültürel ve sosyal faaliyetler alanında elde edilen kazanımların sınırlı kaldığını ifade etmiştir. Üye ülkelerin ihraç mallarının rekabete elverişli olmaması, ulaşım güçlükleri ve ürünlerdeki benzerliğin projenin umulan noktalara ulaşmamasının sebeplerinden olduğunu söyleyen Çağlayangil, RCD'nin İzmir'de yapılan on sekizinci Bakanlar Konseyi toplantısına mesaj gönderen Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün, oluşuma dinamizm kazandırmak için devlet başkanlarının bir araya gelmesini önerdiğini ve teklifin kabul edildiğini ifade etmiştir.⁸²

1970'te Pakistan, RCD'nin ortak pazar haline getirilmesini, işbirliğinin siyaseten de etkili olmasını ve diğer Müslüman ülkelerin de bu organizasyona dâhil edilmesini istemiş fakat Türkiye buna işbirliğini din merkezli bir birlik haline getireceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır.⁸³ 6 Mayıs 1970 tarihinde İzmir'de yapılan devlet başkanları zirvesinde Pakistan'ın Ürdün'e silah yardımı talebi Türkiye tarafından reddedilmiş, yine Pakistan, Cidde Konferansı'nın şartlarını laiklik ilkesini gerekçe göstererek imzalamayan Türkiye'den bu şartları imzalamasını istemiş fakat Türkiye, bu talebi de geri çevirmiştir.⁸⁴

1971 yılı Ağustos ayında İsfahan'da yapılan On Dördüncü Bakanlar Konseyi'nde Pakistan; işbirliğinin iyi işlemeyen organlarının gözden

⁸¹ *MMTD*, 25.02.1975, Cilt 10, Dönem 4, Toplantı 2, 48. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara 1971, s. 272, *MMTD*, 14.09.1976, Cilt 20, Dönem 4, Toplantı 3, 132. Birleşim (Olağanüstü) TBMM Matbaası Ankara 1976, s. 586, Kâmuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 531, Ankara, 1983, s. 368, Mehmet Ali Birand "RCD Artık Gerçekçi Olmalıdır", *Milliyet*, 7 Eylül 1971, s. 7.

⁸² *MMTD*, 12.06.1975, Cilt 12, Dönem 4, Toplantı 2, 88. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara 1975, s. 574 – 575.

⁸³ "Pakistan Ortak Pazar İstiyor", *Milliyet*, 6 Mayıs 1970, s. 1,11.

⁸⁴ Hasgüler, Uludağ, *age.*, s. 400-401, "Ürdün'e Silah Vermemiz İstendi", *Milliyet*, 7 Mayıs 1970, s. 1, 11

geçirilmesini istemiştir.⁸⁵ Pakistan aynı yıl Bangladeş'in bağımsızlığını destekleyen Hindistan ile savaşmadan önce RCD ticaret anlaşması çerçevesinde Türkiye'den telsiz, muhabere ve dinleme cihazları satın almak için girişimlerde bulunmuş⁸⁶ fakat Türk Hükûmeti bu isteği, bunların ABD askeri yardım malzemesi olduğu ve bu devletin izni olmadan veremeyeceğini belirterek geri çevirmiştir. 1971 yılı Aralık ayının ilk haftasında Hindistan birliklerinin Doğu Pakistan'a karşı saldırıya geçmesi üzerine Pakistan, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dost ülkelerden maddi yardım istemiş, Türkiye, RCD çerçevesinde imzalanan ticaret anlaşmalarında da öngörüldeği üzere Pakistan'a Makine Kimya Endüstrisi Kurumu tarafından imal edilen havan mermisi, top, makineli tüfek, piyade tüfeği gibi silahlara ait mermi ve cephane ile kaput bezi ve benzeri malzemenin satışını gerçekleştirmek için harekete geçmiştir.⁸⁷ Pakistan, yardım meselesini On beşinci Dönem Bakanlar Konseyi toplantısında gündeme getirmiş, burada bir konuşma yapan Adalet ve Parlamento İşleri Bakanı Türkiye ve İran'a destekleri için teşekkür etmiştir.⁸⁸

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi'ni Canlandırma Çabaları ve İzmir Anlaşması

RCD çerçevesinde ilk sekiz yıl içinde elli üç proje onaylanmasına rağmen sadece on beşi gerçekleştirebilmiştir ki bunlar da zaten o ülkelerin kurmayı planladıkları ve büyük ölçüde milli kaynaklarıyla yaptıkları yatırımlardır.⁸⁹ Rıza Pehlevi tarafından 1963 tarihinde başlatılan ve "Beyaz Devrim" adı verilen reform sürecinde İran, birçok alanda ilerlemeler kaydetmiş, istikrarlı şekilde büyüyerek farklı devletlerle RCD ülkeleriyle olanın ötesinde işbirliklerine gitmiştir.⁹⁰ İran'ın 1970 yılı başında Hindistan ile on yıllık ve kapsamlı ticaret anlaşması imzalaması bu ülkenin RCD'yi ileriye taşıma niyetinin olmadığı düşüncesine yol açmıştır.⁹¹ Bu anlaşma ile Hindistan'ın İran'a diğer sanayi malları yanında lokomotif ve vagon satın karşılığında petrol ve petrol ürünleri alması kararlaştırılmış, bu durum lokomotif sanayinin RCD'nin ortak yatırım projelerinden biri ve yatırım yerinin de Türkiye olması sebebiyle Ankara'da memnuniyetsizlik yaratmıştır.⁹²

⁸⁵ "Pakistan Bizden Yılda Dört Milyon Dolarlık Mal Alacak", *Milliyet*, 23 Ağustos 1971, s. 1, 9.

⁸⁶ "Pakistan Bizden Askeri Araç İstiyor", *Milliyet*, 20 Kasım 1971, s. 3.

⁸⁷ "Pakistan'a Cephane Yollayacağız", *Milliyet*, 14 Aralık 1971, s. 1, 9.

⁸⁸ "Sunay: Ülkelerimiz İçten ve Dıştan Tehdide Maruz", *Milliyet*, 8 Nisan 1972, s. 1, 9.

⁸⁹ Ali Gevgilili, "Sekizinci Yılında RCD Deneyi", *Milliyet*, 22 Temmuz 1972, s. 7.

⁹⁰ Halûk Cillov, "İran'ın Gelişmesi", *Milliyet*, 20 Kasım 1974, s. 9.

⁹¹ "Ortak Pazar İçin Kesin Karar Alınacak", *Milliyet*, 3 Nisan 1970, s. 1, Ali Gevgilili, "Kıbrıs, Mısır'a Yardım, İran Hint Yakınlaşması" *Milliyet*, 2 Mayıs 1974, s. 9.

⁹² "Hindistan Türkiye ile Anlaşmak İstiyor", *Milliyet*, 2 Nisan 1970, s. 9.

1975 yılı Nisan ayında yapılan Bakanlar Konseyi'nin açılış konuşmasını yapan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, RCD'ye yeni bir yön verilmesini önermiştir.⁹³ Aynı günlerde İran Şahı ise Türkiye ve Pakistan'ın da aynı amaçla hareket etmeleri şartıyla RCD ile daha fazla ilgilenebileceklerini ifade etmiştir.⁹⁴ Cumhurbaşkanı Korutürk'ün aynı yılın Kasım ayında Pakistan'a yaptığı ziyarette taraflar, RCD'yi canlandırma, ilişkileri ikili anlaşmalarla değil de RCD çerçevesinde geliştirme, ortak Bakanlar Komisyonu kurma ve komisyonun teknik ve ekonomik işbirliği konularında çalışmalar yapması kararlarını almışlardır.⁹⁵

21-22 Nisan 1976 tarihlerinde İzmir'de yapılan RCD Zirvesi örgütü canlandırmak için önemli bir fırsat olmuş, zirvede Pakistan Başbakanı Zülfikâr Ali Butto'nun çabaları ön plana çıkmıştır. Butto İzmir'e gelmeden önce "RCD: Bir Meydan Okuma ve Cevabı" isimli bir makale kaleme alarak dünyadaki değişimi tahlil edip bundan üç ülkenin nasıl etkilendiğini ortaya koymuş, RCD ülkeleri olarak yeni düzenlemeler önereceklerini vurgulamıştır. RCD'yi uzun ömürlü bir yapı olarak düşündüklerini vurgulayan Butto; ekonomik ilişkilerin gelişmesi için siyasi ve askeri ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğini savunmuş, ülkeler arasındaki siyasi ve askeri yakınlaşmanın diğer devletlerle olan siyasi ve askeri münasebetler ile çelişmeyeceğini, aksine bölge barışına katkı yapacağını belirtmiş ve Türkiye'nin buna prensipte karşı olmayıp ayrıntılı bir çalışma yapılmasını istediğini yazmıştır. Butto; Türkiye'nin milli, kültürel ve psikolojik ortamı hazır bulmasına rağmen siyasi ve ekonomik şartları aynı derecede yeterli bulmadığını ve sağlanacak mutabakatın bu boşluğu dolduracak önemli bir adım olacağını belirtmiş, RCD'nin etkisizliğinin sebeplerinden biri olarak gördüğü ticari sınırlamaların kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır. Zirvede konuşan Cumhurbaşkanı Korutürk ise RCD'nin kurulmasından bugüne, şartlarda önemli değişikliklerin meydana geldiğini, zamanın herkese tecrübe kazandırdığını belirterek RCD'yi yeni koşullara hazırlamak gerektiğini söylemiştir. İran Şahı Pehlevi ise, İzmir'e ülkelerin çıkarlarını bağdaştırmak için geldiklerini, yirmi otuz yıl içinde dünyanın karşı karşıya kalacağı muhtemel enerji krizine karşı dayanışma içinde olmaları gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁶

Başbakan Demirel, zirve sonrası RCD'nin başarısızlığının nedenlerine değinirken, Pakistan'ın RCD'nin siyasi ve askeri yönlerinin de olmasında, İran'ın

⁹³ "RCD Toplantısını Açan Çağlayangil: Hükümet Kalkınma Atılımında Bulunacak", *Milliyet*, 4 Nisan 1975, s. 3.

⁹⁴ "İran Şahı'nın Abdi İpekçiye Verdiği Özel Demeç", *Milliyet*, 18 Nisan 1975, s. 6.

⁹⁵ "Türk Pakistan Ortak Bildirisinde RCD İçin Bakanlar Komisyonu Kurulması Kararlaştırılmıştır", *Milliyet*, 25 Kasım 1975, s. 1, 10; "Dostluk Bu Kez Somut Bir Anlaşmaya Dönüştü", *Milliyet*, 25 Kasım 1975, s. 6.

⁹⁶ "Butto: RCD Yeni Koşullara Uymalı", *Milliyet*, 22 Nisan 1976, s. 6.

ise sadece ekonomik alanda iş birliğinde ısrar ettiğini belirterek Türkiye'nin siyasi ve askeri iş birliğine sıcak bakmadığını ifade etmiş, CENTO'da Pakistan'ın teklif ettiği alanlarda zaten iş birliği içerisinde olduklarını hatırlatmıştır. 1970 yılından bugüne Türkiye'de sekiz hükûmetin değiştiğini ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yapıldığını hatırlatan Demirel, Pakistan'ın da bu dönemde savaş ve bölünme yaşadığını ve bu iki ülkenin ödemeler dengesi sorunu olduğuna dikkat çekmiştir. Her iki ülkenin de bu dönemde sıkıntılarla karşı karşıya kaldığını belirten Demirel; Edirne Karaçi arasındaki uzaklığın altı bin kilometre olduğunu ve Pakistan ile ilişkileri geliştirme konusunda bunun zorluklarını yaşadıklarını belirtmiştir. Türkiye ve İran'da kişi başına düşen milli gelir sekiz yüz dolar iken bu rakamın Pakistan'da seksen dolar olduğunu söyleyen Demirel, RCD'de alınan mesafenin her şeye rağmen önemli olduğunu belirtmiştir.⁹⁷

Zirvede, RCD'nin yeniden yapılanması konusunda mutabakata varılarak bununla ilgili bir metnin hazırlanmasına karar verilmiştir.⁹⁸ Devlet başkanları 22 Nisan'da iş birliğinin canlandırılması konusunda deklarasyon yayınlamışlar, deklarasyon İzmir Anlaşması ismiyle düzenlenerek 12 Mart 1977'de Tahran'da dışişleri bakanları tarafından imzalanmış ve *Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü* kurulmuştur. Tahran'da aynı zamanda yeni "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütünün Statüsü-Milli Temsilciler ve Milletlerarası Görevliler Hakkında Anlaşma" ve "KİBİ Serbest Mübadele Bölgesinin Kurulması İle İlgili Protokol" de imzalanmıştır.⁹⁹

İzmir Anlaşması'nın birinci maddesinde ülkelerin ekonomik, teknik ve kültürel iş birliğini gerçekleştirmek üzere Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütünü kurdukları belirtilmiş, ikinci maddede örgütün ilkeleri; üye devletler arasında ticareti ve ekonomik koşulları geliştirmek, kültürel yakınlıkları takviye etmek, dünya ticaretinin büyümesine katkıda bulunmak ve gelişmekte olan ülkeleri olumsuz yönde etkileyen adaletsiz ticaret politikalarını ortadan kaldırmak olarak belirlenmiştir. Üçüncü maddede normal ve makul önlemlerden yararlanarak tarife içi ve tarife dışı engelleri dereceli şekilde azaltıp on yıl içinde ortadan kaldırmak için Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulması ve bununla ilgili protokol oluşturulması kararlaştırılmıştır. Dördüncü maddede üyeler arasındaki sanayi iş birliğinin, bölgesel pazara dayalı ortak teşebbüslerin kurulması ve sanayiler arasında iş birliği ve parça üretiminde uzmanlaşma yolu ile gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Ülkelerin ürünlerin bölge içinde rahat şekilde dolaşması için tedbirler almaları karara bağlanmış, kurulacak ortaklıklarda bölgesel düzeyde ekonomik olabilecek sanayi dallarının teşvik edilmesi ve KİBİ

⁹⁷ "Demirel Makarios'u Muhatap Saymam", *Milliyet*, 24 Nisan 1976, s. 6.

⁹⁸ "RCD Serbest Bölgesi 10 Yılda Gerçekleşecek", *Milliyet*, 23 Nisan 1976, s. 7.

⁹⁹ *Resmî Gazete*, S. 16464, 19 Kasım 1978, s. 1-15.

yatırımlarının yararlanacağı mali teşvik önlemlerinin aynı nitelikteki ulusal sanayinin yararlandığı teşviklerle benzer olması kararlaştırılmış, sanayi mamullerinin üretim ve satımının birbirini tamamlaması için ticaret ve sanayiye entegre bir yaklaşımın geliştirileceği vurgulanmıştır.¹⁰⁰

Anlaşmanın beşinci maddesinde projelerin özel sektörün de katılımıyla başlatılması ve finansmanları için KİBİ Yatırım ve Kalkınma Bankası'nın kurulması, altıncı maddede KİBİ Reasürans Birliğinin, KİBİ Reasürans Şirketine dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Yedinci maddede bölge içi turizmi geliştirmek için önlemler alınması ve turizmin teşvik edilip bu konuda devletlerin mali mevzuat ve seyahat formalitelerini kolaylaştırmalarına karar verilmiştir. Sekizinci maddede ülkelerin bölgede posta, telefon, telgraf ve teleks hizmetlerini gerçekleştirmek için gerekli önlemleri almasına, dokuzuncu maddede güvenilir bir ulaştırma şebekesinin kurulmasına ve devletleri birbirlerine bağlayan kara ve demiryollarının tamamlanmasına ve geliştirilmesine öncelik verilmesine karar verilmiştir. Onuncu maddede denizcilik hizmetlerini gerçekleştirmek için önlemler alınacağı ve KİBİ Denizcilik Şirketi kurulacağı belirtilmiştir. On birinci maddede bölgede hava yolu ile yolcu ve yük taşımacılığını kolaylaştırıp yaygınlaştırmak için milli hava yolları arasında iş birliği yapılacağı on ikinci maddede devletlerin birbirlerine çeşitli alanlarda teknik yardım ve uzmanlık hizmetleri sağlayacakları ve bu amaçla KİBİ Teknik İş Birliği Programı'nın uygulanacağı belirtilmiştir.

On üçüncü maddede teknik personel ihtiyacı için eğitim ve staj kurumları açılması, on dördüncü maddede ise nitelikli teknik eleman sayısını artırmak ve bilim ve araştırma kurumlarını güçlendirmek için merkezi İslamabad olacak KİBİ Bilim Vakfı'nın kurulacağı vurgulanmıştır. Anlaşmanın on beşinci maddesinde ise gençler arasında kültür etkileşimini, dostluk ve yakınlaşmayı geliştirmek için KİBİ Gençlik Vakfı kurulması karar altına alınmıştır.¹⁰¹ On altıncı maddede kültürel iş birliği için adımlar atılacağı vurgulanmış ve ortak kültür mirasının; toplumsal bilinci yaratan iyi niyet ve uyumu geliştirmeye yönelik olacağı belirtilmiştir. On yedinci maddede yaygın iletişim için haber ajansları arasında iş birliği öngörülmüş, on sekizinci maddede anlaşmanın kapsamının mutabık kalınacak diğer iş birliği alanlarını da kapsayacağı, on dokuzuncu maddede devletlerin bu hedefleri gerçekleştirmek için gerekli adımları atacakları yazılmıştır. Anlaşmanın yirminci maddesinde ülkelerin işbirliği alanlarını tayin etmesi ve işbirliğine uzun vadeli bakmak üzere kalkınma planlarının düzenlenmesinde bölgesel işbirliğini göz önünde bulundurmaları karar altına alınmış, yirmi birinci maddede KİBİ'nin hedeflerine ulaşması için

¹⁰⁰ *age.*, s. 3-4.

¹⁰¹ *age.*, s. 4.

planlama, maliye ve diğer yetkili makamlar arasında işbirliği yapılacağı yirmi ikinci maddede ise üye devletlerin uluslararası platformlarda ortak tutum izleyerek dünyada adil bir ekonomik düzenin kurulması için engellerin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunacakları vurgulanmıştır.

Anlaşmanın üçüncü bölümünde örgütün organları ve yetkileri belirlenmiştir. Yirmi üçüncü maddede örgütün Bakanlar ve Temsilciler Konseyi'nden oluşan Konsey, Bölgesel Planlama Konseyi, Teknik Komiteler, Sekretarya ve İhtisas Kuruluşları olmak üzere beş ana organdan oluştuğu yazılmıştır. Yirmi dördüncü maddede Bakanlar Konseyi'nin, KİBİ'nin politikalarını saptayan ve kararları alan başlıca organı olduğu, dışişleri bakanları veya bakan düzeyindeki temsilcilerden oluşacağı ve yılda en az bir kere üye devletlerde sıra ile toplanacağı belirtilmiştir. Yirmi beşinci maddede Temsilciler Konseyi'nin İran Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ile İran'daki Türkiye ve Pakistan büyükelçilerinden oluştuğu ve Temsilciler Konseyi'ne Bakanlar Konseyi'nin toplanmaması halinde onun yerine ve adına karar alma yetkisi verildiği yazılmıştır. Yine Temsilciler Konseyi'nin Tahran'da belirli aralıklarla ve gerektiğinde toplanacağı ve başkanlığının Bakanlar Konseyince onaylanacak iç tüzük kuralları uyarınca birer yıl süreyle üye devletler tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰²

Anlaşmanın yirmi altıncı maddesinde Bölgesel Planlama Konseyi'nin üye devletlerin planlama kuruluşlarının başkanlarından veya benzer görevlerdeki bürokratlardan oluşması ve Tahran'da yılda en az bir kere toplanması kararlaştırılmıştır. Bölgesel Planlama Konseyi'nin örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için faaliyet programları geliştirmesi ve geçmiş programların değerlendirmesini Bakanlar Konseyi'ne sunması ve her yıl bir ekonomik rapor hazırlayıp ekonomik eğilimleri değerlendirmesi karara bağlanmıştır. Yirmi yedinci maddede teşkilat bünyesinde sayıları ve konuları Bakanlar Konseyince değiştirilebilecek sanayi, petrol ve petrokimya, ticaret, ulaştırma ve haberleşme, teknik iş birliği ve kamu yönetimi, kültür işleri ve kültür ve turizm ve enformasyon komitelerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Oluşturulan komitelerin hazırladıkları raporları Temsilciler Konseyi'ne sunmaları ve konseyin de raporları incelenmek üzere Bölgesel Planlama Konseyi'ne göndermesi karara bağlanmıştır. Yirmi sekizinci maddede Genel Sekreterin sekretaryanın başı olduğu, Bakanlar Konseyi tarafından atanacağı, bu göreve ülkeler arasında alfabetik sıraya göre atama yapılacağı ve görev süresinin dört yıl olduğu belirtilmiştir. KİBİ'ye bağlı ihtisas kuruluş ve daireleri ile KİBİ Kültür Enstitüsünün program, faaliyet ve idaresi de Genel Sekreter'in sorumluluğuna verilmiştir.

¹⁰² *age.*, s. 5-6.

Anlaşmanın yirmi dokuzuncu maddesinde sekretaryanın merkezinin Tahran olduğu, sekretaryaya merkezi bütçe tahsis edildiği ve ülkelerin bütçeye eşit katkı yapacağı belirtilmiş, sekretarya personelinin maaşlarını bu bütçeden alması, milletlerarası memur kabul edilmesi ve personel atamalarında ülkeler arasında eşitlik gözetilmesi kararlaştırılmıştır. Sekretaryanın görevleri ise; planlar yapım faaliyet programları hazırlamak, Bakanlar Konseyi'nin kararlarının izlemek ve KİBİ ile ilgili konularda üye ülkelerle temasta bulunmak, aracı ve enformasyon rolü üstlenmek, Bakanlar Konseyi'ne sunmak için yıllık faaliyet raporu hazırlamak, KİBİ'nin organları ve uzmanlık kuruluşlarıyla yakın temasta bulunmak, KİBİ'ye benzeyen uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla temasa geçmek, sekretarya ve dokümantasyon hizmetleri sağlamak, KİBİ'ye bağlı tüm ana ve alt kurumların taslak, rapor ve tebliğlerini hazırlamak, KİBİ bölge ve inceleme raporlarını saklama ve Bakanlar Konseyi tarafından verilecek diğer görevleri yerine getirme olarak belirlenmiştir.¹⁰³

Otuzuncu maddede KİBİ'ye bağlı sayısı ve niteliği Bakanlar Konseyi tarafından değiştirilebilecek ihtisas kurumlarının oluşturulabileceği ve şimdilik KİBİ Kültür Enstitüsünün, KİBİ Denizcilik Hizmetlerinin ve KİBİ Reasürans Birliğinin, KİBİ Sigorta Merkezinin, KİBİ Ticaret ve Sanayi Odasının çalışmalarına devam ettiği belirtilmiş, bunların genel sekretere yıllık faaliyet raporları sunması, politik karar alınması gerektiğinde genel sekreterin ön iznini alması ve hükümetlerle sekretarya vasıtasıyla yazışmalarda bulunması karar altına alınmıştır. Otuz birinci maddede sekretaryanın ülkelerin katkılarından oluşan, merkezi bir bütçesinin olması ve genel sekreterin gelir ve giderler konusunda Bakanlar Konseyine yıllık rapor sunması kararlaştırılmıştır. Otuz ikinci maddede kararların oy birliği ile alınacağı, otuz üçüncü maddede örgütün tüzel kişiliğinin olacağı, otuz dördüncü maddede örgütün resmi dilinin İngilizce olduğu yazılmıştır. Otuz beşinci maddede örgütün, kapsamını Bakanlar Kurulunun tespit edeceği şekilde diğer uluslararası ve bölgesel örgütlerle iş birliği yapabileceği belirtilmiştir. Otuz altıncı maddede bir bölge ülkesinin KİBİ'ye üye olmak için Genel Sekreterlik aracılığı ile başvurabileceği, üyeliğe kabulün Bakanlar Konseyi'nde oy birliği ile gerçekleşeceği, kabul şartları ve kabul nedeniyle anlaşmada yapılması gereken düzenlemelerin üye devletlerle müracaat eden devlet arasındaki anlaşmaya bağlı olduğu ifade edilmiş değişikliklerin üye ülkeler tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.¹⁰⁴

Anlaşma ile KİBİ proje olmaktan çıkıp uluslararası bir örgüte dönüşmüş ve detaylı bir örgüt yapısı oluşturulmuştur. Kuşkusuz bu adım iş birliğine bir

¹⁰³ *age.*, s. 5-7.

¹⁰⁴ *age.*, s. 7-8.

ciddiyet kazandırmış, hedefler daha net ve kararlı bir şekilde ortaya konulmuştur. Anlaşmada 21 Temmuz 1964 tarihli bildirgenin birçok ilkesi korunmakla beraber iş birliği daha somut bir hale getirilmiş ve KİBİ Serbest Ticaret Bölgesi, KİBİ Bilim Vakfı, KİBİ Gençlik Vakfı gibi yeni kurumlar oluşturulmuştur.

Gerçekte İzmir Anlaşması iş birliğine yeni bir dinamizm kazandırabilir, on yıllık tecrübe birikimi ile örgütü başarılı bir noktaya getirebilirlerdi. Fakat kısa süre içerisinde ülkelerin örgüte bakışlarının değişmediği, 1964 sonrası yaşananların tekrarlandığı görülmüş ve İzmir Anlaşması'nın da kâğıt üzerinde kalacağı belli olmuştur. 1977 yılından sonra örgütü canlandırmak için birkaç girişimde bulunulmuşsa da bunlar etkisiz adımlar olarak kalmıştır.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra Mayıs 1977'de Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayan, İran Dışişleri Bakanı Halatbari ve Pakistan Ticaret Bakanı Muhammet Hanif'in katıldığı Bakanlar Konseyi toplantısı yapılmış ve İzmir Anlaşmasını esas alan ve ekonomi, teknik, kültür, turizm, ulaşım ve haberleşme alanlarında işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁰⁵ 23 Mayıs 1978 tarihinde yapılan RCD Bakanlar Konseyi'nden sonra yayınlanan bildiriye ise İzmir Anlaşması'nın uygulanması yönünde olumlu adımların atıldığı ve bugüne kadar ele alınmayan konularda atılacak adımlar için bir takvim hazırlandığı ifade edilmiştir. Bildiriye demir çelik, ağır makine ve dizel motorları sanayilerindeki iş birliği olanaklarının uzmanlarca inceleneceği ve bu konuda iş birliğine hız verileceği yazılmıştır. Yine hükümetlerden 1978 yılı Aralık ayında Yatırım ve Kalkınma Bankası'nın kurulması ile ilgili onaylarını acilen bildirmeleri ve bir sigorta şirketinin kurulmasına hız verilmesi istenmiştir. Bildiriye ayrıca ülkelerin milli kalkınma planları arasında koordinasyon sağlanması için ilgililerin bir araya gelmeleri ve tarımda iş birliği için bir komite toplanması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁶

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütünün Dağılması

Ülkeler, iş birliğini organize bir biçimde uygulamaya koymaya karar vermelerine rağmen bu teşebbüsten de bir sonuç alınamamış, İran'da gerçekleşen devrim, örgütün daha da etkisizleşmesine neden olmuştur. Devrimle birlikte İran II. Dünya Savaşı'ndan beri çok yakın ilişkiler içerisinde olduğu ABD'nin kontrolünden çıkmıştır.

İran'daki yeni dini rejimin dünya görüş ve politikaları hiçbir şekilde ABD ve batılı ülkelerle uyuşmadığı için ABD destekli CENTO'nun daha fazla devam etme imkânı kalmamıştı. Bu bağlamda CENTO dağılmış, bu olay KİBİ'nin de sonunu hazırlamıştır. 12 Mart 1979 tarihinde Pakistan; güvenliğini

¹⁰⁵ "RCD Çerçevesinde İş Birliği Anlaşması İmzalandı", *Milliyet*, 1 Haziran 1977, s. 3.

¹⁰⁶ "RCD Toplantısı Sonucunda 22 Maddelik Ortak Bildiri Yayınlandı", *Milliyet*, 24 Mayıs 1978, s. 12.

koruyamadığı, İslam Cumhuriyeti rejimine geçen İran ise emperyalistlerin çıkarlarını koruduğu gerekçesiyle CENTO'dan çekildiklerini açıklamışlardır. Türkiye ise iki ülkenin kararını saygı ile karşıladığını ilan etmiş ve örgütün işlevini yitirdiğini belirterek sona erdirilmesi için gerekli girişimlerde bulunacağını açıklamıştır.¹⁰⁷

Türk Dışişleri, bir değerlendirme yaparak CENTO'nun işlevini yitirdiği ve ülkelerin KİBİ çerçevesinde iş birliğini sürdürmeleri gerektiği düşüncesini dile getirmiştir.¹⁰⁸ İran Dışişleri Bakanı Kerim Sencabi de İran'ın, CENTO'dan çekilmesine rağmen KİBİ içerisinde kalmayı ve örgüte Irak, Afganistan ve Hint Yarımadası'nda gerginliği azaltması şartıyla Hindistan'ın da katılmasını istediklerini söylemiştir. Pakistan Dışişleri Bakanı Aga Şahi ise genişlemeye karşı olmadıklarını fakat güçlü ekonomilere ve kıta pazarlarına hâkim bölge ülkelerinin örgüte katılmasını istemediklerini ilan etmiştir.¹⁰⁹ Şahi, dostluk ve karşılıklı güvene dayanan yeni bir dönemde bölge ülkelerinin kendi imkânlarıyla ayakta kalabilmelerinin sağlanmasını savunmuş ve Türkiye, Pakistan ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler ve ticaretin artması gerekliliğinin üzerinde durup KİBİ'yi canlandırmak istediklerini ifade etmiştir.¹¹⁰ Fakat İran Dışişleri Bakanı İbrahim Yazdı'nın KİBİ'nin fonların toplanma ve dağıtım merkezi olduğu ve artık sonlanacağı şeklindeki demeci ve İran'ın örgütten ayrılma sinyali sayılabilecek benzer tavırları örgütün dağılabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bunun üzerine KİBİ Genel Sekreteri Muhtar Mesud İran Başbakanı Mehdi Bazergan ile bir görüşme yapmış ve KİBİ'nin hiçbir politik hedefi olmayan bir örgüt olduğunu söyleyerek İran'ı ikna etmeye çalışmıştır.¹¹¹

Sonuçta İran devriminden sonra KİBİ'nin devamı ile ilgili büyük bir belirsizlik oluşmuş, bunun üzerine Türkiye ve Pakistan örgütün geleceği ile ilgili bir toplantı yapmayı kararlaştırmışlar fakat yapılan temaslardan bir sonuç alınamamış ve örgütün durumu uzun süre sürüncemede kalmıştır.¹¹² Konu 1983'ten itibaren tekrar konuşulmaya başlanmış, Pakistan Dışişleri Bakanı Şahapzade Yakup Han, KİBİ'nin canlandırılması umudunu taşıdığını söylemiştir.¹¹³ 1984 yılı başında üç ülke KİBİ'yi aktif hale getirmek için

¹⁰⁷ Uçarol, *age.*, s. 945-946.

¹⁰⁸ "İran ve Pakistan CENTO'dan Çekildiğini Türkiye'ye Bildirdi", *Milliyet*, 14 Mart 1979, s. 7.

¹⁰⁹ "Dışişleri Bakanı İran'ın RCD'den Çıkmayacağını Söyledi", *Milliyet*, 11 Mart 1979, s. 3, "Aga Şahi Ankara'ya Geldi", *Milliyet*, 20 Mart 1979, s. 3, "Yazdı: 'RCD'nin Genişletilebilmesi İçin Hint Yarımadası'ndaki Gerginliğin Azaltılmasına Çalışılmalıdır.", *Milliyet*, 12 Haziran 1979, s. 8.

¹¹⁰ "Türk Pakistan Görüşmeleri Sona Erdi", *Milliyet*, 21 Mart 1979, s. 3.

¹¹¹ "RCD Genel Sekreteri İran Başbakanı İle Görüştü", *Milliyet*, 10 Ağustos 1979, s. 3.

¹¹² "Türkiye İle Pakistan RCD'nin Geleceği Konusunu Görüşmeyi Kararlaştırdı", *Milliyet*, 2 Ekim 1979, s. 12.

¹¹³ "İslam Konferansı Kıbrıs Türklerini Destekleme Kararı Aldı", *Milliyet*, 11 Aralık 1983, s. 5.

anlaşmış, Türkiye örgütün faaliyetlerine devam edebileceğini fakat bu konuda yeni bir yasal düzenlemenin yapılmayacağını duyurmuş, Pakistan Devlet Başkanı Ziya- ül Hak da Başbakan Turgut Özal'ın Pakistan ziyaretinde KİBİ'nin gelişebilmesi için ülkelerin samimi çaba göstermesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁴ Bu arada 4-8 Ekim 1984 tarihleri arasında Tahran'da yapılan toplantılarda KİBİ'nin canlandırılması tartışılmış, işbirliğini artırılması için hükûmetlere yapılacak öneriler saptanmış, hazırlanan rapor hükûmetlere gönderilmek üzere Genel Sekreterliğe sunulmuş, metnin onaylanmasından sonra KİBİ Konseyi 1985 yılının başında beş yıl aradan sonra toplanabilmiştir.¹¹⁵ Söz konusu toplantılar 27-29 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da yapılmış ve Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı, ismi Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) olarak değiştirilerek yeniden yapılandırılmıştır.¹¹⁶ EİT'ye sonraki yıllarda Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan da üye olmuşlardır. EİT günümüzde faaliyetlerine devam etmektedir.

Sonuç

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi ve Örgütü, Türkiye, İran ve Pakistan'ın birlikte kalkınmalarını amaçlayan önemli girişimlerdi. Ülkeler KİBİ çerçevesinde sadece kalkınmayı değil sosyal ve kültürel alanlarda ileri bir iş birliğini de planlıyorlardı. KİBİ her ne kadar bir askeri ve siyasi proje ve örgüt olmasa da ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasının dinamiklerinden biriydi. Projenin başarısı üye ülkelerin kalkınmalarına, bununla bağlantılı olarak demokrasilerini güçlendirmelerine, iç barışlarına ve bölgesel güç olmalarına hizmet edecek, SSCB'nin bu ülkeler üzerinde oluşturabileceği tehdidi sınırlayabilecekti.

Fakat KİBİ gerek proje gerekse de örgüt zemininde umulan başarıyı sağlayamamıştır. Örgütün yatırım politikalarının bazı dayatmacı uygulamalar içermesi, devletlerin çıkarlarını ön planda tutup stratejik ve kârlı yatırımların kendi ülkelerine yapılmasını talep etmeleri, aynı anda birçok projenin gerçekleştirilmeye çalışılması, çoğu yatırımlar için ayrılan parasal kaynağın az, üretilen ürünlerin pahalı ve kalitesiz oluşu, tarım ve hayvancılık konularının ikinci planda kalışı örgüt faaliyetlerinde güven, planlama, koordinasyon, motivasyon ve tecrübe eksikliği, devletlerin işbirliğinin amaçlarını içselleştirememeleri, iç işlerindeki gelişmeler ve farklı dış politika stratejileri bu

¹¹⁴ "RCD İçin İş Birliği Sağlandı", *Milliyet*, 13 Ocak 1984, s. 10, "Pakistan İle Karma Ekonomik Protokol İmzalandı", *Milliyet* 14 Mayıs 1984, s. 7.

¹¹⁵ "Ermeniler Tahran'da Elçilik Sekreterimizin Eşini Vurdu", *Milliyet*, 29 Nisan 1984, s. 6, "RCD Yeniden Doğuyor", *Milliyet*, 10 Ekim 1984, s. 5.

¹¹⁶ *Resmî Gazete*, S. 18709, 29 Mart 1985, s. 3-4, *Resmî Gazete*, S. 18914, 31 Ekim 1985, s. 52.

durumun nedenleri olarak gösterilebilir. KİBİ'nin dağılması bir anlamda üç ülkeyi de sürdürmek istemedikleri yükümlülüklerden kurtarmıştır denilebilir

KİBİ projesi Asya kıtası ve Müslüman coğrafya için önemli ve kritik bir adımdı. Başarılı olması halinde hem üç ülkenin kalkınmasına hizmet edecek hem de bu coğrafyada benzer iş birliklerinin önünü açabilecekti. Fakat devletler çıkarlarını ortak bir paydada bir araya getirememişler böylece batılı bir ülkenin içinde olmadığı ilk uluslararası örgütlerden biri sayılabilecek yapı başarılı olamamıştı. Bu durum aynı zamanda uluslararası iş birliği örgütü kurmak için, aynı coğrafyada bulunmanın, aynı inanca, yakın ve etkileşime uygun kültürel değerlere, yakın tarihi bağlara sahip olmanın yetmediğini göstermiştir. KİBİ başarısız bir girişim olmakla birlikte bu süreçte elde edilen tecrübeler ve başarısızlığın nedenlerinin analizi benzer amaçlarla kurulacak örgütlerin başarı şansını artırabilecek unsurlar olabilir.

Kaynaklar

Resmî Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)

(1966) C: 32, Dönem: 1, Toplantı: 5, 38. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara

(1967) C: 38, Dönem: 1, Toplantı: 6, 25. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara.

(1968) C: 45, Toplantı: 7, 24. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara.

(1969) C: 50, Toplantı: 8, 25. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara.

(1970) C: 56, Toplantı: 9, 31. Birleşim, TBMM Matbaası Ankara.

Dış Ticaret Yıllık İstatistik Seri: 2, Özel Ticaret Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat İhracat 1966 (1968) Ankara.

Dış Ticaret Yıllık İstatistik Seri: 1, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat İhracat 1967 -1968 (1971) Ankara.

Dış Ticaret Yıllık İstatistik Seri: 1, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat İhracat 1974 -1975 (1976) Ankara.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)

(1969) C. 33, Dönem: 2, Toplantı: 4, 52. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara.

(1971) C: 9, Dönem: 3, Toplantı: 2, 21. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara.

(1975) C: 10, Dönem: 4, Toplantı: 2, 48. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara.

(1975) C: 12, Dönem: 4, Toplantı: 2, 88. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara.

(1976) C: 20, Dönem: 4, Toplantı: 3, 132. Birleşim (Olağanüstü) TBMM Matbaası Ankara.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- (2010) *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Haz. Ülke ARIBOĞAN, Gülден AYMAN, Beril DEDEOĞLU, Der. Faruk SÖNMEZOĞLU, Der Yayınları, İstanbul
- AKDEVELİOĞLU Atay - KÜRKCÜOĞLU Ömer (2001) *İran'la İlişkiler Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, c: I: 1919-1980*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul. s. 801 – 807.
- ARMAOĞLU Fahir (2012) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Ankara.
- ÇETİNSAYA Gökhan (2008) *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İran Politikası, Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, Ed. Mustafa BIYIKLI, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul. s. 329 – 347.
- GÖNLÜBOL Mehmet, ÜLMAN A. Halûk, BİLGE A. Suat, SEZER Duygu (2014) *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası 1945-1965 Dönemi, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, Ankara. s. 187 – 487.
- GÜRÜN Kâmuran (1983) *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- KARADELİ Cem (2020) *Soğuk Savaşın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1 (Mayıs) s. 43-73.
- HASGÜLER Mehmet - ULUDAĞ Mehmet. B. (2010) *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler Tarihçe- Organlar- Belgeler- Politikalar*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- SANDER Oral (2008) *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, Ankara.
- SARAY Mehmet (1999) *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- FIRAT Melek - KÜRKCÜOĞLU Ömer (2001) *Ortadoğu'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, c: I: 1919-1980*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul. s. 615-633.
- ÖNER Oğuz (1974) *Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- UÇAROL Rifat (2010) *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Milliyet

Resmî Gazete